

דף שבועי

בס"ד

פרשת ראה, תשפ"ג, מספר 1532

שְׁנַת הַשְּׁבַע שְׁנַת הַשְּׁמִטָּה

יונה בר-מעוז

שהוצג החוק בצורה פורמלית בגוף שלישי: מול "שְׁמוֹט כָּל-בַּעַל מִשָּׂה יָדוֹ אֲשֶׁר יֵשֶׁה בְּרַעְיוֹ" נאמר בסוף: "תִּשְׁמַט יָדָךְ" (דב' טו:ב-ג).

בדיקת השורש 'שמט' בנושאים אחרים במקרא מעלה שמשמעותו היא 'להפיל', 'לזרוק'. כך בסיפור בני הבקר שכמעט הפילו את ארון ה': "וַיָּבֵאוּ עַד גֵּרֶן נְכוֹן וַיִּשְׁלַח עֲזָה אֶל אֲרוֹן הָאֱ-לֹהִים וַיֹּאחֲזוּ בוֹ כִּי שְׁמַטוּ הַבָּקָר" (שמ"ב ו:ו).² וכך גם בסיפור על יהוא ואיזבל, שהסריסים זרקו אותה לפי פקודתו מבעד לחלון אל מותה: "וַיֹּאמְרוּ שְׁמַטוּהָ וַיִּשְׁמַטוּהָ וַיִּזּוּ מִדְּמָהּ אֶל הַקִּיר וְאֶל הַסּוֹסִים וַיִּרְמְסוּהָ" (מל"ב ט:לג). גם בתהלים מדובר על שופטים שיפלו ממעמדם, כיון שאינם ממלאים תפקידם כראוי: "וַשְּׁמַטוּ בְיָדֵי סָלַע שְׁפָטֵיהֶם" (קמא:ו).³

בפסוק מתהלים מופיעה המילה 'יד' בקשר לפעולת השמיטה, ההפלה, ולמעשה היד משתמעת גם מפעולת הסריסים, שצריכים לאחוז באיזבל כדי להפילה למטה. בכך מצטיירת בפנינו תמונה מוחשית של אדם המפיל במכוון חפץ מידו. אם כן, המלווה המחזיק בידו את החוב, המכונה כאן בקצרה "משה יד", צריך לשומוט מידו, ולזה מכוון הביטוי השני שגם בו נזכרת היד: "וְאֲשֶׁר יִהְיֶה לָךְ אֶת אַחִיד תִּשְׁמַט יָדָךְ" (דב' טו:ג) – ידך היא אשר תשמוט את "אשר יהיה לך את אחיך".

לפני הכניסה לארץ, משה מדגיש את המצוות החברתיות שיבטיחו את לכידותו של עם ישראל למרות פיזורו הגיאוגרפי, בניגוד לריכוזו סביב המשכן בנדודיו במדבר. לכן הוא מרבה להגדיר את הזולת כ'אח', תופעה שקיימת בקנה מידה קטן בפרשת 'בהר סיני', בויקרא כ"ה, ולא במקרה בסמיכות לדיני השנה השביעית והיובל.

אחת המצוות שמה מדגיש היא מצוות העזרה לאח שמתרושש על ידי לקיחת הלוואה. מצווה זו נזכרה כבר בכמה מקומות, ופורטה גם בויקרא כ"ה, אך בפרשתנו נוסף לה נדבך חדש: העלאת האחריות ההדדית לדרגה שבה מתבטל כליל האינטרס האישי לטובת הזולת. הכוונה למצוות מחיקת חובו של הלווה:

מִקֵּץ שֶׁבַע שָׁנִים תַּעֲשֶׂה שְׁמִטָּה. וְזֶה דְבַר הַשְּׁמִטָּה שְׁמוֹט כָּל בַּעַל מִשָּׂה יָדוֹ אֲשֶׁר יֵשֶׁה בְּרַעְיוֹ לֹא יִגָּשׁ אֶת רַעְיוֹ וְאֶת אַחִיו כִּי קָרָא שְׁמִטָּה לֵה'. אֶת הַנֶּכְרִי תִגָּשׁ וְאֲשֶׁר יִהְיֶה לָךְ אֶת אַחִיד תִּשְׁמַט יָדָךְ (דב' טו:א-ג).

סביר להניח, שעובד האדמה שלא הצליח לשלם את חובו לפני תחילת השנה שבה נאסרה עליו עבודת האדמה, לא יוכל להחזירו גם בסופה, באין לו מקורות מחיה.

חשיבות החוק הזה בעיני נותן התורה מוצאת את ביטוייה בחזרה המודגשת של השורש המרכזי בו, 'שמט', שמופיע 5 פעמים,¹ ובפנייה האישית שנוספה לאחר

1 הדגשה נוספת בפסוקים באה באמצעות האיסור לנגוש את הרע והאח, והיא מועצמת מכוח ההיתר לנגוש את הנוכרי.
2 וכן בסיפור המקביל: "וַיָּבֵאוּ עַד גֵּרֶן כִּידֹן וַיִּשְׁלַח עֲזָה אֶת יָדוֹ לְאַחֲזוֹ אֶת הָאֲרוֹן כִּי שְׁמַטוּ הַבָּקָר" (דה"א יג:ט).
3 מאזכור נוסף של שורש 'שמט' אין להבין מה שומטים, וחוקרים נוטים לעשות בו תיקון טקסט כדי להוציאו מערפולו: "וַשְּׁמַטְתָּ וּבָךְ מִנְחַלְתֶּךָ אֲשֶׁר נָתַתִּי לָךְ וְהַעֲבַדְתִּיךָ אֶת אֲבִיךָ בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר לֹא יָדַעְתָּ" (יר' יז:ד).

* יונה בר-מעוז לימדה במחלקה לתנ"ך ובמחלקה ללימודי יסוד ביהדות. היא עובדת בכירה במפעל "מקראות גדולות הכתר", שם היא עוסקת בהתקנת פירושי המפרשים.
** המאמר מוקדש בהוקרה רבה לרב יעקב ונחמה אריאל, מפיצי אור היקרות של התורה ברמת גן בענווה ובאהבה.

הקדום שבדקו את שפע הכתובות ממסופוטמיה, וקבעו באופן נחרץ: "בתחום החוק אין להמלט מן המסקנה, שהיה חוק המבוסס על מנהג משותף בכל רחבי הקשת הפוריה"¹⁰.

לכן נראה סביר להניח שהנוהג הלשוני הציורי לביטול חוב במסופוטמיה עבר לעברית בשינוי קל: במקום לומר שיש לשבור את ההוכחה לחוב אמרו שיש להפילה מהיד, לזורקה, שהרי כתוצאה מכך היא תישבר ותיפסל מלהעיד על החוב, בין אם נכתבה על לוח טין כמו בבבל, ובין אם נכתבה על חרס, נוהג שכיח לכתובה בארץ ישראל, כפי שמעידים הממצאים הארכיאולוגיים.

כמובן יש לציין, שביטול חובות בין אנשים פרטיים אומנם אינו חידושה של התורה, אך חלותו הקבועה כל שבע שנים, בלי צווים מלכותיים ובלי שוטרים שיעמדו על ביצוע החוק, מפקיעה אותו מהרשות השלטונית ומעבירה אותו לתחום המוסרי, שהוא למעשה בין אדם לקונו; התמריץ היחיד לקיום החוק הוא הבטחה לברכת ה': "כִּי בְרַךְ בְּרַכְךָ ה' בְּאַרְץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ נַחֲלָה לְרִשְׁתָּהּ" (דב' טו:ד).

יש לשים לב לחידוש נוסף שיש בדברי משה והוא הגדרת השנה השביעית כשנת שמיטה:

הַשָּׁמֶר לְךָ פֶּן יִהְיֶה דָבָר עִם לְבַבְךָ בְּלִיעַל לֵאמֹר קִרְבָּה שְׁנַת הַשְּׁבַע שְׁנַת הַשְּׁמִטָּה וְרָעָה עֵינֶךָ בְּאַחִיד הָאֲבִיוֹן וְלֹא תִתֵּן לוֹ (שם:ט).¹¹

מובן מאליו שהשם שְׁנַת הַשְּׁמִטָּה מתאים לשנה השביעית בגלל ביטול החובות. אמנם לפי פירוש חז"ל הביטול נעשה בתחילת השנה השמינית,¹² כפי שמשמע גם מפסוק דומה: "וַיֵּצֵא מֹשֶׁה אוֹתָם לֵאמֹר מִקֵּץ שְׁבַע שָׁנִים בְּמַעַד שְׁנַת הַשְּׁמִטָּה בְּחַג הַסְּכֹת" (דב' לא:ז),¹³ אך

10 G. R. Driver and J. C. Miles, *The Babylonian Laws, I, Legal Commentary*, Oxford 1952; II, *Transliterated Text, Translation, Philological Notes, Glossary*, Oxford 1955.

11 גם בפסוק ב: "כִּי קָרָא שְׁמִטָּה לָהּ", ופעם נוספת בדברים לא:י. יצוטט בהמשך המאמר.

12 ספרי דברים קיא.

13 גם פסוק זה פירשו חז"ל במשנה סוטה ז, ח כתחילת השנה השמינית. והדברים מסתברים מאד. בשנה רגילה, כולל תחילת השנה השביעית, אי אפשר להקהיל את כל העם, כי עבודות האסיף של הפירות, הענבים, התמרים, הרימונים והזיתים לא נסתיימו, ויש לחוש ולסיימם לפני עונת הגשמים. הדבר נכון במיוחד באזור ההר, שבו ההבשלה והאיסוף מאוחרים לעומת אזורי השפלה, החוף והבקעה.

תנועת היד הזאת בפעולת ביטול החוב דומה לפעולה שמתארת את ביטול החובות שנעשה לפעמים במסגרת תקנות מלכותיות באזור מסופוטמיה, המכוננות "עשיית מישרים". עותק של תקנות כאלה נשמר בצורה ברורה למדי מימי עמיצדוקה, מלך בבל.⁴ בדיקתו מעלה אומנם שרוב התקנות במסמך נוגע ליחסים שבין השלטון והאזרח,⁵ אך יש גם ביטול חוב בין שני אזרחים, כמו בסעיף 6:4

מי אשר תבואה או כסף / לאיש אכדי או לאיש אמורי/⁷ לחוב (הלוואה) בריבית או כ- melqētum⁸ / נתן / ותעודת חוב מלא / – על שום שהמלך מישרים עשה בארץ / תעודתו תבוטל / תבואה או כסף לפי תעודה זאת / אל יגבה!

הדבר הנוגע לענייננו הוא הלשון שבה משתמשים להביע ביטול חוב או התחייבות כלשהי הן בסעיף זה והן בסעיפים אחרים. הביטוי הוא: 'לוחו ישבר' (תורגם: תעודתו תבוטל). השימוש הלשוני הזה הוא פרי הדקדקנות הבבלית המחייבת לתעד כל רכישה או התחייבות בכתובה על לוח טין, ומכאן ששבירת הלוח מבטלת את האפשרות לגבות את החוב.

ידוע לנו שיש לעם ישראל יסודות שנטועים עמוק בתרבות המסופוטמית, כפי שמזכיר יהושע לעם "בְּעֵבֶר הַנָּהָר יֵשְׁבוּ אֲבוֹתֵיכֶם מֵעוֹלָם תָּרַח אָבִי אֲבָרָהָם וְאָבִי נַחֲוֹר" (כד:ב). לענייננו חשובה הטענה של חוקרי המזרח

4 המלך עמיצדוקה היה המלך העשירי בשושלת הראשונה של בבל (חמורבי היה המלך השישי). שנות מלכותו היו 1646–1626 לפנה"ס.

5 עיקר תקנות המישרים של עמיצדוקה הוא ביטול מיסים ושירות. גם הזכרות אחרות של ה"מישרים" בתעודות משפטיות וכלכליות, ואף בשמות שניתנו לשנות השלטון של מלכי בבל, מורות על כך. במקומות שבהם פורט במה התבטאו ה"מישרים" אנו מוצאים ביטול מיסים, מכסים ושירות, או צמצום ימי שירות וכד'.

6 התרגום נעשה לפי מאמרי: "תקנות 'המישרים' של המלך עמיצדוקה", בתוך: גד ב"ע צרפתי ואחרים (עורכים), מחקרים בעברית ובלשונות שמיות, מוקדשים לזכרו של פרופ' יחזקאל קוטשר, רמת-גן תש"ם, ע' 40-75. הקווים האלכסונים בתרגום מציינים מעברי שורה במסמך המקורי. תרגום נוסף עשה מאיר מלול, קובצי הדינים ואוספים משפטיים אחרים מן המזרח הקדום, חיפה תש"ע.

7 אכדים – אוכלוסייה יושבת קבע, אמורים – אוכלוסייה נודדת.

8 לא נתברר במחקר מהו הסוג הזה של הלוואה.

9 סעיף נוסף לביטול חוב בין אנשים פרטיים הוא סעיף 17: פונדקאית, אשר שיכר ותבואה הקיפה / מאום מאשר הקיפה / אל תגבה.

גם כאשר חידשו את מצוות השנה השביעית בימי עזרא ונחמיה, לא השתמשו כלל בשורש 'שמט' הציורי, אלא רק בשורש 'נטש' שמתאים להזנחת השדה בלי לעבדו, וכללו בו את ביטול החובות: "וְנָטַשׁ אֶת הַשָּׂנֵה הַשְּׁבִיעִית וּמָשָׂא כָּל יָד" (נח' י:לב).

יש להניח שהשינוי הלשוני בין דברי משה לדברי נחמיה נובע מחד פעמיותו של ביטול החובות בימי נחמיה, אף שאין לנו ממצאים שיוכיחו כי בימי בית ראשון התקיים דין שמיטת החובות כל שבע שנים. דבר זה נכון במיוחד מפני שעמדה לפני המלווים האפשרות לא להלוות כלל לפני השמיטה, כפי שנאמר במפורש בספר דברים, ואיש לא יכול היה לכפות עליהם לעשות זאת. על כן, צעקת הנזקקים יכולה הייתה להישמע רק בדין שמיים: "וְרָעָה עֵינֶךָ בְּאֶחֶיד הָאָבִיוֹן וְלֹא תִתֵּן לוֹ וְקָרָא עָלֶיךָ אֵל ה' וְהָיָה בְּךָ חֲטָא" (דב' טו:ט).

מכל מקום, ייתכן שבשימוש הלשוני השונה נחמיה מראה שאינו עומד לקיים את ביטול עבודת האדמה כל שנה שביעית, וכן גם את הביטול הקבוע של החובות, בשל המצב הכלכלי הקשה של שבי ציון. היישוב היהודי המדולדל מוקף אויבים, שמכנים אותו בזלזול "הַיְהוּדִים הָאֲמֻלָּיִם" (נח' ג:לד), והוא לא יוכל להתקיים כלל באם לא יוכל להחזיק את עצמו בעבודת האדמה. הפסקתה לשנה תאלץ אותו להזדקק לחסדי שכניו המצפים לכיליונו, וכמו בימינו, ביטול המצווה לזמן מה, יאפשר בעתיד את קיומה המלא כאשר יתחזק היישוב ויוכל לעמוד ברשות עצמו. ואכן יש עדויות מימי המאחרים של בית המקדש השני שיהודים קיימו אז במסירות נפש את שנת השמיטה.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
 כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
 ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.
 הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
 יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

כיוון שביטול החוב הכרחי בשל איסור עבודת האדמה בשנה השביעית, ראויה השנה כולה לכינוי 'שמיטה'.

השם **שְׁנַת הַשְּׁמִטָּה** מתאים גם בשל הנאמר בסיכום הקצר שבו מוצגת השנה השביעית בשמות כג:י-יא. שם הוגדר האיסור לעבד את האדמה במילים "תְּשַׁמְטֶנָּה וְנָטַשְׁתָּה", וכבר עמד ר' שת הרופא בן יפת מארם צובה¹⁴ על המשמעות המדויקת של הפועל "תשמטנה": "לסלק רשותך וזכותך ממנה"¹⁵.

מכאן נראה, שהנוהג הלשוני לבטא ביטול חוב על ידי שימוש בתיאור היד הזורקת את ההוכחה הכתובה נותן אותותיו מבחינה לשונית גם באשר לרכישת קרקעות. בשנה השביעית על בעל השדה האנושי לזרוק כביכול את שטר הבעלות הזמני שלו, ובכך תחזור האדמה אל א-לוהים, בעליה באמת, כנאמר בפירוט מצוות השנה השביעית בויקרא: "וְהָאָרֶץ לֹא תִמְכַּר לְצַמְתָּת פִּי לִי הָאָרֶץ כִּי גֵרִים וְתוֹשְׁבִים אִתָּם עִמָּדִי" (כה:כג). כיוון שהאדמה אינה עוד ברשותו של החקלאי, עליו להימנע מעיבוד השדה או האילנות ומאיסוף התבואה והפירות הצומחים שם, והוא רשאי ללקט מהם רק כמות קטנה, כאילו היה מלקט בשדה של אדם אחר.

עובדה היסטורית מעניינת היא ששורש 'שמט' לעניין ביטול החוב מופיע רק בדברי משה בספר דברים, ואילו בזמן שיבת ציון, לאחר חורבן בית המקדש הראשון, כאשר נחמיה מוכיח את העשירים על שיעבוד בני הנזקקים, בנותיהם ורכושם תמורת חובותיהם, הוא דורש מהעשירים להשיב את המשכונות ולבטל את החוב, הַמָּשָׂא, על ידי **עזיבתו**:

אִישׁ בְּאָחִיו אִתָּם (נְשָׂאִים) נָשִׁים... וְגַם אָנֹכִי אָחִי וְנִעְרֵי נָשִׁים בָּהֶם כְּסָף וְדָגָן נַעֲזְבָה נָא אֶת הַמָּשָׂא הַזֶּה. הַשִּׁיבוּ נָא לָהֶם כְּהִיּוֹם שְׂדֹתֵיהֶם כְּרִמְיָהֶם זִיתֵיהֶם וּבְתֵיהֶם וּמְאֵת הַכֶּסֶף וְהַדָּגָן הַתִּירוֹשׁ וְהַיֶּצֶהָר אֲשֶׁר אִתָּם נָשִׁים בָּהֶם. וַיֹּאמְרוּ נָשִׁיב וּמָהֶם לֹא נִבְקַשׁ כֵּן נַעֲשֶׂה כְּאֲשֶׁר אָתָּה אוֹמֵר (נח' ה:ז, י-ב).

בעיה זו אינה קיימת בסוף שנה שבה נאסרה עבודת האדמה, ואין בעלים ליבול שצמח מאליו.
 14 חי במחצית השנייה של המאה ה-13. ספרו **פירוש חמאת החמדה לחמישה חומשי תורה עם ההפטרות**, מהדיר משה אורפלי, תל אביב 2018.
 15 ופירש: "ונטשתה - הפקר אותה לעניים".